

Almanac de Interlingua

Numero 83 – Januario 2017

Editor: Cláudio Rinaldi (almanacdeinterlingua@yahoo.com.br)

Que facer sur le false notitias in Facebook?

Ante que le retes social informatic deveniva popular, le interprisas de communication habeva exclusivitate pro annuntiar le novas – tanto le veres como le falses. Hodie, multe gente se informa gratuite- e superficialmente per medio de Facebook, Twitter, Snapchat e altere simile servicios que es alimentate per lor proprie usuarios. De un latere, le contento informative deveni assi minus tendentiose. De altere, le notitias equivocata se propaga plus facilmente que antea.

Considerante que le information false que le statounitenses videva in Facebook jocava un rolo decisive in lor ultime election presidential, on debate ora sur strategias pro reducir le impacto del retes social sur le processo democratic. Idealmente, personas con bon nivello de instruction haberea discernimento sufficiente pro non creder in toto lo que illes lege, sia in un rete social, sia un jornal traditional. Ma il non es assi in vita real, perque multes ha poc instruction e anque perque multes prefere, mesmo si inconscientemente, creder solmente in illo que se conforma a lor vision de mundo.

Le solutiones proposita se divide in tres typos: emplear personas pro verificar lo que on divulga in su pagina personal; crear algorithmos capace de decider si un post debe o non esser exhibite; e stimular le juicio del contento per altere usuarios.

Editores professional costa multo e demanda troppo de tempore pro evaluar le enorme quantitate de contento generate per le usuarios. Plus, le chef de iste personal haberea tante poter que on le appellarea “senior del veritate”. Algorithmos costa poco, ma es fallibile e non succede distinguer inter sarcasmo e mentita. Hackers incontrarea manieras de evitar lor action, durante que usuarios ben intentionate poterea terminar suspense. Plus, il sufficerea un error notori pro que tote le systema cadeva in diffidentia.

Le solution con plus chance de successo resta dunque le *crowdsourcing*, il es dicer le critica del contento per le proprie usuarios, un modello ja empleate per Wikipedia. Un evaluation human es superior a un per algorithmos, e un juicio aperte a totes non pote accusar se de tendentiose, ma tamben non es exempte de actiones massive que subverte le systema e lo face minus credibile. In practica, le usuarios haberea a lor disposition nove buttones sur le quales illes poterea o non cliccar, indicante al alteres si un post tende a esser ver o false. A partir de certe numero de clics, le post reciperea un bandiera de *fake news* o un retardo de un die pro nove compartitas,

o esserea submitte al analyse de un sito specialista in verification de factos. On poterea tamben classificar le posts in colores: verde si illo es ver, rubio si es false, e orange si es satiric. On studia ancora attribuer a cata usuario un reputation de plus o minus credibile secundo lo que ille sole compartir, e mesmo facer invisibile les qui divulga falsitates de modo continue. Tote iste ideas se applicarea tanto a individuos como a sitios que propaga notitias jornalistic, assi que tu posts e los del jornales le plus lecte del mundo poterea recipere le mesme sigillo de qualitate, proviste que tu e illos vos porta de modo responsabile.

Tote iste commotion se debe precisemente a isto, al fin. Le personas se senti confortabile al recipere notitias que non defia lor preferentias e prejudicios, e non les occorre verificar si iste notitias es imprecise, partial o mesmo totalmente false. Plus tosto, illes replica iste bon novas, expectante converter plus e plus de gente a lor maniera de pensar. Per vices, iste comportamento irresponsabilitate ha consequentias nocive. A isto se summa le instincto del corporationes de modellar le mundo secundo lor interesses e que, sciente de como se comporta le usuarios del redes social, produce e divulga notitias que es favorabile a lor projectos.

Il resta observar si le classification de tote le contento virtual in le categorias ver, false o satiric non essera equalmente simplistic, irresponsabile e nocive, como certo lo es attribuer a Facebook sol le causa per que le electores vota del modo como illes vota.

Basate sur *How to solve Facebook's fake news problem: experts pitch their ideas*, publicate le 29 novembre 2016 per le jornal britannic *The Guardian*.

Le linguas de controllo

Le situation currente del linguas de controllo

Lingua	Position mundial ¹	Parlatores (in milliones) ¹		Paises soveran	Union Europee ²
		prime lingua	total		
Espaniol	2 ^e	427	570	21	12%
Anglese	3 ^e	339	942	58	33%
Portugese	8 ^e	215	250	8	2%
Francese	10 ^e	80	220	30	19%
Italiano	18 ^e	65	85	4	14%

¹ Secundo datos de 2015 de *Ethnologue*.

² Percentual de personas qui pote communicar se in cata lingua, comprise le nativos e le non-nativos.

“De tote le linguas que ha attingite utilitate plus que national, on pote dicer que illos era apportate ultra lor limites original per un dynamismo cultural o utilitari expansive. Illos functionava como utensiles cultural o utilitari indispensable.”

Iste parolas, traducte del introduction del *Interlingua English Dictionary*, se refere al cinque linguas que serviva de base pro le confection del lexico de Interlingua. Le si-dicte linguas fonte o linguas de controllo era electe non per le quantitate de parlatores native que illos haveva tunc o ha hodie, ma surtoto per lor rolo historic. Cata

un de illos ha contribute al longo de plure centennios pro le existentia de un lexico international in constante creation e reinvention, le vocabulario que face possibile le existentia de Interlingua in su forma hodierna, natural, comprensibile e elegante.

Si hodie il sembla correcte attribuer al angese un importantia superior perque illo regna sol in le era global, le analyse non es tanto simplistic de un perspectiva historic. In le renascentia, le italiano era un lingua ideal. Belle, malleabile, vivente, le perfecte medio de expression artistic. Al epocha del grande navigationes, le portugese e le espaniol era le linguas estranier que on studiava in tote le continentes. Iste prime movimento de globalisation promove le linguas iberic a tal puncto que ambe remane hodie parlate per un immense numero de nativos, le grande majoritate foras de lor patrias iberic. Postea, le illuminismo face le francese le lingua principal del modernitate in ambiente academic, cortese e diplomatic. Assi il es difficile decider si un lingua es plus importante que le alteres.

In iste articulo, vos sapera un poco plus sur le historia del cinque linguas que, insimul, compone Interlingua.

Italiano

Le lexico e grammatica del moderne lingua italian es basicamente le mesme del toscano, idioma utilisate per le classe social dominante in Florentia in le 13^e centennio. Scriptores non solo toscan, ma anque de altere regiones italian, scribeva in iste lingua per considerar lo elegante e al mesme tempore de facile comprension pro tote italiano educate. Assi, obras celebre como le *Commedia*, le *Decameron* e le *Viages de Marco Polo* es composite in illo e auxilia a developpar un lingua standard.

In certe senso, le toscano ganiava prestigio gratias a su qualitate interlinguistic, in un epocha quando le Peninsula Italic era divide in plure statos independente con linguas national proprie. Le lingua italian standard substituera le latino in le cortes de iste statos. In senso opposite, le italiano se inricchi con le vocabularios e characteristicas phonologic local, de modo que hodie on distingue dialectos regional. Le variation le plus abrangente es marcate per le linea La Spezia-Rimini: al nord de illo, le milaneses pronuncia *bene* con B breve e E clausa /'bene/; al sud, le romanos lo face con B longe e E aperte /'b:ene/.

Un lingua non deveni forte con arte solmente. Le potentia politic e economic de Florentia auxiliava a promover le toscano durante le periodos humanista e renascentista, ben que le lingua venetian remaneva equalmente importante ancora. Le *Banco Medici* pesava, assi, in favor del futur lingua italian. Un discussion academic del periodo era si le lingua standard deberea inspirar se in autores classic como Petrarca e Dante, como voleva Pietro Bembo, o in le language colloquial, como prefereva Niccolò Machiavelli. Prevaleva le vision de Bembo e, quando Napoleon mitteva fin al soverania de Venetia, Italia comenciava a mover se verso le unitate con su lingua national ja ben developpate e plen de contributiones local como le parolas venetian *ciao* e lombarde *panettone*. Assi mesmo, al occasion del unification in 1861, solmente 1 in cata 40 italianos sapeva parlar le lingua patrie.

Le prestigio international del italiano veni del renascentia surtoto. Le peninsula era tunc le plus grande centro de diffusion de instruction academic, musica, litteratura, pictura, architectura, gastronomia, religion... Su ric citates e bancas era vital pro le financias, e su commercio maritime connectava Europa con le Oriente. Hodie, le lingua es official anque in Suissa, San Marino e Vaticano.

Francese

A partir de circa 1300, le varie dialectos dicte *langues d'oïl* pote denominar se conjunctemente ancian francese, le lingua litterari del medietate nord del Francia hodierna. In illo le poetas compone lor cantos sur le corte carolingian e le heroes del cruciadas. Solmente in le 16^e centennio le francese gania status official, totevia, reimplacante le latino primo in le Valle de Aosta e plus tarde in tote Francia. Le lingua de iste periodo incorpora centos de parolas italian a su lexico, surtoto pro expressar conceptos artistic e nominar mangiares e objectos de luxo.

Un standard classic unificate e ben regulate se forma durante le duo centennios subsequente. Fundate in 1634, le *Académie française* objectiva preservar e purificar le lingua. Desde tunc, su quaranta membros “immortal” ha le incumbentia de policiar le language e de adaptar parolas prestate. Per lor manos surge parolas como *redingote* (del anglose *riding-coat*) e *paquebot* (de *packet-boat*), tanto presente in le litteratura fictional francese. Le education public e le medios de communication consolida iste standard progressivamente, surtoto post le Revolution Francese. Duo dialectos principal se oppone in Francia, un “metropolitan” e un meridional. Le secunde se characterisa i.a. per le conservation del vocal /ə/ dicte *caduc*, lo que accresce syllabas a su parolas: *cerise* se lege /sɛʁiz/ al nord, ma /sə'ʁizə/ al sud.

Francia era le principal potentia europeae del 17^e al 19^e centennio. Le impulso del illuminismo altiava le francese al condition de lingua franca del artes, litteratura e diplomatia. Le cortes de Prussia, Russia e Scandinavia se expressava in francese, como anque le colonos in Canada. Plus tarde, le francese se expande sur vaste territorios colonial in Africa e anque in portiones de Oceania, Caribe e le Medie Oriente.

Durante le prime medietate del 20^e centennio, le prestigio international del francese se perde partialmente. Usque hodie illo remane, assi mesmo, le secunde lingua estranier le plus studiate in le mundo e un importante lingua franca westafrican. Native in parte de Suissa, Belgica e Canada, le francese es official in trenta statos soveran in total e in organisationes como le Naciones Unite, le Committee Olympic International e le Medicos sin Frontieras, inter alteres.

Portugese

Sub administration musulman, le christianos iberic parlava mozarabe, un lingua romanica scripte in litteras arabic. Post le reconquesta christian, le Regno de Leon adopta le latino como lingua official, ma parolas gallegioportugese appare in medio a su textos administrative a partir del 9^e centennio. Con le independentia de Portugal in 1139, iste lingua gania prestigio litterari, status official e le denomination *português*.

Trovatores christian de tote le Peninsula Iberic compone e canta lor poemas lyric in iste lingua – Miguel de Cervantes lo appella “dulce e gratiose” –, cuje structura phonologic se simila al occitano, lingua poetic favorite in Francia in le mesme periodo. Multo plus tarde, le poeta brasilian Olavo Bilac lo describerea como “ultime flor del Latio, inculte e belle”.

In le 15^e e 16^e centennios, le navigatoros apporta le portugese al Indias occidental e oriental, faciente lo un lingua franca del mercatores e del missionarios catholic in punctos tanto sparse del planeta como Salvador, Luanda, Goa e Macau. Lor aventura maritime es laudate per Luís de Camões in su poema epic *Os lusíadas*, un influencia importante verso le creation de un standard litterari classic. Con isto contribue tamben le vivente theatro de Gil Vicente e le sermones acide per le prestre António Vieira.

In Brasil evolue un standard nove, con *rhythmo* e *syntaxe* proprie. In le 20^e centennio, on reimplacia le *orthographia etymologic* con altere plus simple in ambe lateres del Atlantico e *football* deveni *futebol*. Como iste travalio se conduce per duo academias separate, duo traditiones divergente surge e assi remane ancora, malgrado le recente effortio politic de reunification. Official in octo statos soveran, le portugese es hodie un lingua marginal in Europa, su relevantia se percipiente plus fortemente in Sudamerica e in alcun partes de Africa.

Anglese

Per le 5^e centennio, colonisatores anglosaxon apporta al insula de Grande Britannia lor lingua westgermanic. A iste ancian lingua medieval se accresce elementos scandinave, francese e grecolatin. Su numerose inflectiones se reduce progressivamente e da loco a un *syntaxe* assatis *analytic*. Quando le pressa surge, in le 15^e centennio, le vocales anglese ha passate ja per un enorme transformation e non se lege plus como on es habituate a graphar los.

Le theatro de Shakespeare inricchi le lingua, le qual essera promote in tote le continentes per un imperio plus extense que ulle altere. Le foundation del *Royal Society* in 1660 fura al latino le privilegio de lingua scientific per excellentia: le melior scientia del mundo se face, de ora in avante, in anglese. Statos Unite, Canada, Australia, Nove Zelanda, Sudafrica... terras distante es populate per britannicos e deveni pais es importante ubi le lingua native de multes es le anglese.

Si al initio del 20^e centennio anglese e francese se equivale in le chacos mundial, al fin de illo le anglese regna sol. Le suprematia del Statos Unite coincide con le globalisation, e per prime vice un mesme lingua es studiate in tote le pais es del mundo. Communication, trasporto, cultura, turismo, education, diplomatia, commercio... toto se conduce in anglese, le lingua franca global. Totes se expone al musica pop e al cinema de Hollywood. Totes apprende anglese in grado plus o minus profunde.

Duo standards concurre, un britannic e un statounitese, con notabile varietate de vocabulario, pronunciation e orthographia. In cinquanta-octo statos soveran le anglese es lingua official o de facto, como anque in practicamente tote le entitates international de attingimento mundial.

Espaniol

A partir del Secunde Guerra Punic, le latino del romanos se impone sur le iberio, le lusitano e alcun linguas celtic que on parlava usque tunc in le Peninsula Iberic, ubi nascera in le veniente mille annos diverse linguas romanic como le leonese, le navarroaragonese e le castiliano. Documentate desde le 9^e centennio, iste ultime prevale como lingua cortese, academic e litterari.

Originari del nord peninsular, iste lingua gania su prime standard in Toledo e plus tarde in Madrid, le duo capitales que haveva le Regno de Castilia, e de lá se expande verso le sud a mensura que le castilianos reconquesta Al-Andalus e incorpora milles de parolas arabe a lor lingua.

Le matrimonio del “reges catholic” apporta le castiliano tamben al Regno de Aragon. In Salamanca, Elio Antonio de Nebrija compone le prime grammatica de un lingua europeee moderne in 1492, le mesme anno emblematic quando le ultime musulmanes es expulse de Granada e que le naves castilian commandate per Columbo attinge le continente american. Le lingua del *Cantar de mio Cid* e del aventuras de *Don Quixote de la Mancha* es “le compania del imperio”, in parolas de Nebrija.

Inter le 15^e e le 16^e centennio, le phonemas /x/ e /θ/ passa a distinguer se, faciente le phonologia castilian un poco distincte del altere linguas romanic. Le denomination *espaniol* reflecte le potentia del Regno de Espania, cuje lingua deveni le principal del Nove Mundo e attinge tamben colonias in Africa e Asia.

Inricchite con vocabulario indigena, le espaniol es hodie official in vinti-un statos soveran ha tres varietates ben definite: un peninsular, un american e un circum le delta del fluvio Plata; algunos admitte ancora un quarte varietate mexican. Le unitate orthographic, syntactic e stylistic ha essite assecurate per un effortio continue del *Real Academia Española*, que era fundate in 1713 e disciplina tote le academias national. Un lingua official del Naciones Unite e del Organisation del Statos American, inter alteres, le espaniol deveni relevante anque in le Statos Unite in le ultime decennios, e attrahe sempre plus studiantes estranier qui lo considera le lingua romanic le plus facile de apprender.

De ubi proveni le archivos?

Le parola *archivo* designa non solo registros physic, ma anque los in medios digital. Hodie, il es in le archivos de Internet que on incontra le majoritate del registros sur le activitate human in nostre planeta.

Circa tres mille annos retro, Athenas era invase per le dorios. Como le oraculo de Delphos habeva predicto un victoria atheniese, le rege Codros provocava apertemente al inimicos e era morte per illes. Le batalia prosequiva, totevia, e Athenas vinceva, in accordo con le prognostico del oraculo.

Ma le athenieses non incontrava tunc ulle persona qui reuniva sufficiente capacitate pro substituer lor rege heroic e decideva nominar pro su function un magistrato civil denominate *archon* o ‘commandante’, assi initiante un systema que vigerea per le veniente cinque centennios. Le edificio de governmento se appellava *archeion* e le documentos public que lá restava era *ta archeia* o ‘le archivos’. Iste parola grec attingerea le lingua latin como *archivum*, e Interlingua como *archivo*.

Le grecos denominava *arché* a lor governmento. Le verbo commandar se dice in celle lingua *archein*. Como elemento formative, le radical *arch-* appare hodie in diverse parolas con le senso de commando o de prioritare: *monarchia*, *oligarchia*, *anarchia*, *monarcha*, *matriarcha*, *patriarcha*, *archiepiscopo*, *archidiocese*, *archirival*. Como il eveni, in general, in tote parola de origine grec que es parte del lexico de Interlingua, le digrapho CH se pronuncia /k/ in tote le vocabulos con le morphema {*arch*}.